

Lingwistyka płci – nie kończąca się historia¹

Genderlinguistik – eine endlose Geschichte

Die Zusammenhänge zwischen Geschlecht als biologischer Kategorie *Sexus*, grammatischer Kategorie *Genus* und soziopolitisch-kultureller Kategorie *Gender* und Sprache waren in wissenschaftlichen Diskussionen schon immer in unterschiedlichem Ausmaß präsent. In den 1970er und 1980er Jahren lösten programmatische Beiträge feministischer Linguistinnen, wie etwa die von Senta Trömel-Plötz (1978, 1982) und Luise F. Pusch (1979, 1984), Kontroversen aus, die zu einer Polarisierung der Positionen und zu dem sogenannten „Familienstreit“ unter deutschen Linguisten führten. Meinungsverschiedenheiten resultierten meist aus einem Missverständnis oder der Nichtakzeptanz der Annahmen der Gegner, die sich vor allem Unwissenschaftlichkeit ihrer Argumente vorwarfen. Die seit über vierzig Jahren in deutschsprachigen Wissenschaftskreisen geführte Debatte um Geschlecht und Sprache bezieht sich nicht nur auf altbekannte Themen wie Asymmetrien im Sprachsystem oder das generische Maskulinum. Besonderer Wert wird auf interdisziplinäre Forschung gelegt, die den aktuellen Forschungshorizont der Genderlinguistik erweitert.

Schlüsselwörter: Genderlinguistik, *Sexus*, *Genus*, *Gender*, Gespräch, Deutsch

Gender Linguistics – a Never-Ending Story

The connections between gender as a biological category *sexus*, grammatical *genus* and socio-political-cultural *gender* and language have always been present in scientific discussions to a greater or lesser extent. In the 1970s and 1980s, programmatic contributions by feminist linguists, such as Senta Trömel-Plötz (1978, 1982) and Luise F. Pusch (1979, 1984), sparked numerous controversies that led to the polarization of position and the so-called family dispute “Familienstreit” among German linguists. The differences of opinion were most often due to a misunderstanding or non-acceptance of the opponents’ assumptions, who accused themselves above all of the unscientific nature of their arguments. The debate on gender and language that has been going on in German-speaking scientific circles for over forty years not only refers to well-known issues such as systemic asymmetries or generic *masculinum*. Significant importance is attributed to interdisciplinary research that broadens the research horizon of gender linguistics to date.

Keywords: gender linguistics, *sex*, *gender*, conversation, German

Author: Alina Jurasz, University of Wrocław, Pl. Nankiera 15b, 50-140 Wrocław, Poland, e-mail: alina.jurasz@uw.edu.pl

Received: 16.4.2025

Accepted: 17.4.2025

¹ KOTTHOFF, Helga i Damaris NÜBLING, unter Mitarbeit von Claudia SCHMIDT. *Genderlinguistik. Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht*, 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2024. 393 S. Print.

Ostatnie dwie dekady cechuje powrót do ożywionych dyskusji i interdyscyplinarnych badań nad szeroko rozumianą kategorią płci (Sexus-Genus-Gender). Sformułowane wnioski i spostrzeżenia rzucają nowe światło na językową, jak i pozajęzykową reprezentację płci, której formy ewoluują w szybko rozwijających i zmieniających się mediach i świecie. Jednocześnie rejestrują one dokonujące się zmiany w społeczno-kulturowo-politycznym obszarze, których wpływ na postrzeganie płci nie sposób nie dostrzec. Recenzowana książka „Genderlinguistik. Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht“, która ukazała się w 2024 roku w rozszerzonej wersji sześć lat po jej pierwszym wydaniu, jest ciekawym, interdyscyplinarnym i zobiektywizowanym wprowadzeniem do naukowej dyskusji. Autorki, znane ze swych licznych publikacji dotyczących języka i płci językoznawczynie Helga Kotthoff, Damaris Nübling i Claudia Schmidt, kierują swoje opracowanie przede wszystkim do studentów filologii, które ma im dostarczyć wiedzy o lingwistyce płci, umożliwić jej uzupełnienie i wskazać białe plamy w wybranych dyscyplinach badawczych.

„Genderlinguistik” nie wpisuje się w ciąg publikacji o charakterze feministycznym w rozumieniu lingwistyki feministycznej lat osiemdziesiątych XX wieku. Autorkom bliższa jest koncepcja konstruktywizmu społecznego niż radykalno-konstruktywistycznego determinizmu językowego i mimo obecności ostatniego podejścia w badaniach genderowych, argumenty Auterek przemawiające za wyborem pierwszej koncepcji brzmią przekonująco.

Rozdział 1 zapoznaje czytelnika z podstawowymi pojęciami i historią badań nad językiem i płcią.

W rozdziale 2 Autorki omawiają trzy koncepty doing, undoing i indexing gender z punktu widzenia socjologicznej teorii konstruktywizmu społecznego Bergera i Luckmanna (1983). Wskazują oni na społeczny charakter środowiska, które każdy człowiek tworzy wokół siebie poprzez swoje działania i interakcję z innymi członkami społeczności. Jednocześnie każdy działa w określonym, ukształtowanym historycznie porządku społecznym i według określonych, także uwarunkowanych płcią, wzorów zachowań, które w procesie enkulturacji mogą prowadzić do identyfikacji z daną grupą lub nie. Istotną rolę odgrywa tu typizacja społeczna. Dlatego kategorię płci, kształtującą nie tylko społeczną tożsamość jednostki, należy rozumieć jako kategorię wielowymiarową, na co wskazywałyby przytoczone wyniki wielu badań różnych dyscyplin naukowych.

Rozważania stricte językowe rozpoczyna rozdział 3 poświęcony prozodii i fonologii, które niezbyt często były przedmiotem analiz z uwzględnieniem kategorii płci lub były całkowicie przez tę dyscyplinę pomijane. Nowsze badania nad związkami między płcią a głosem kwestionują zastaną i uznaną za oczywistą binarność głosowego obrazu płci determinowanego biologicznie. Głos jako dana człowiekowi przez naturę zdolność wydawania dźwięków kształtowana jest także kulturowo (Kotthoff et al. 2024: 60–61). Warto więc byłoby dotychczasowe ustalenia dotyczące na przykład skali głosu kobiet i mężczyzn lub jego frekwencji w danym otoczeniu kulturowym zrewidować i skonfrontować z sformułowanymi już wnioskami w odniesieniu do różnych języków.

Rozdział 4 omawia szczegółowo mocną i mieszaną deklinację femininów oraz mocną i słabą deklinację maskulinów. Interesująco i z niezwykłą starannością Autorki przedstawiają wyniki wielu badań nad klasyfikacją rzeczowników i interpretują procentowy udział przegłosu w tworzeniu liczby mnogiej maskulinów. Oczywista jest korelacja między statusem semantycznym i społecznym nazw mężczyzn a użyciem przegłosu. Forma liczby mnogiej pejoratywnych nazw mężczyzn, np. *Schufte*, *Prolle*, *Schalke*, nie jest utworzona przy pomocy przegłosu, natomiast nazwy mężczyzn o wysokim prestiżu społecznym, np. *Päpste*, *Ärzte*, *Räte*, wykorzystują właśnie tę możliwość tworzenia liczby mnogiej. Autorki dopatrują się przyczyn takiego stanu rzeczy w przenikaniu określonych kategorii (żywołność, płeć, prestiż społeczny czy władza) do struktury fleksji, która „przechowała” utrwalone stosunki społeczne (Kotthoff et al. 2024: 71–72).

Kontrowersje wokół generycznego maskulinum (rozdział 5), które było zasadniczym punktem feministycznej krytyki języka niemieckiego na przełomie lat 70. i 80. XX wieku (Trömel-Plötz 1978, 1982; Pusch 1979, 1984), są obecne także dziś w naukowej i medialnej dyskusji o jego zakresie referencyjnym (Eisenberg 2018), dodatkowo wpisują się one również w dyskurs o języku równościowym, inkluzywnym. Aby móc odpowiedzieć na pytanie, czy generyczne maskulinum w równym stopniu identyfikuje kobiety i mężczyzn, Autorki sięgnęły po wyniki badań psycholingwistycznych. I choć odpowiedzi nie są jednoznaczne, to zostały określone czynniki, które wpływają na wybór zakresu referencyjnego (kobieta vs. mężczyzna) przez użytkowników języka (Kotthoff et al. 2024: 136). Te same wątpliwości odnoszą się do zaimków nieokreślonych, które w liczbie pojedynczej są rodzaju męskiego. Szczegółowe analizy ich użycia nie rozstrzygnęły sporu o ich referencję generyczną, dlatego to pole badawcze wymaga dalszej eksploracji.

W rozdziale 6 przedstawiono morfologiczne i morfosyntaktyczne środki specyfikacji płci oraz jej neutralizacji. Ich szerokie spektrum rozciąga się od syntetycznych struktur leksykalnych do analitycznych struktur peryfrastycznych o określonym stopniu kombinatoryczności (Kotthoff et al. 2024: 152). Pozycję pośrednią zajmują słowotwórstwo, zwłaszcza złożenia i derywacje, oraz genus commune. Korpusy referencyjne i tekstowe poświadczają (Kotthoff et al. 2024: 155–157) gwałtowny wzrost od lat osiemdziesiątych XX wieku wybranych złożzeń nie tylko z bazą słowotwórczą *-frau*, ale także z członem determinującym bazę *Frau-/Frauen-*. Ustalono, że choć intensywne urabianie form żeńskich przy pomocy sufiksu *-in* od baz męskich (mocja) ma miejsce już od okresu staro-wysoko-niemieckiego i dziś jest najbardziej produktywnym wzorcem słowotwórczym, to zauważalne stają się zmiany w obrębie ich statusu semantycznego (Kotthoff et al. 2024: 159). Przemiany społeczno-kulturowe wyeliminowały praktycznie tzw. mocję matrymonialną, która służyła do definiowania kobiety przez status zawodowy lub społeczny jej męża.

W rozdziale 7 poświęconym składni Autorki stwierdzają brak różnic w użyciu wybranych struktur składniowych i morfologicznych przez kobiety i mężczyzn, jednocześnie wskazują na deficyty badawcze w tym obszarze. Swoją uwagę koncentrują natomiast na syntaktycznie utrwalonych „Zwillingsformen” ‘parach wyrazowych’ (por. Rytel 1988:

178), które powielają określone wartości i hierarchię elementów (Kotthoff et al. 2024: 185). Najnowsze badania korpusowe rejestrują pewną tendencję w parach wyrazowych typu *Schülerinnen und Schüler, Bürgerinnen und Bürger*, tj. formy męskie poprzedzone są formą żeńską. Uwzględnienie leksemu rodzaju żeńskiego jako pierwszego postulowane było już w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku przez lingwistykę feministyczną w ramach jeden z czterech strategii języka równościowego, tj. strategii symetrii.

Nazwy osobowe kobiet i mężczyzn zostały przedstawione w rozdziale 8 z dwóch perspektyw – diachronicznej i synchronicznej. Ta pierwsza umożliwia z jednej strony zrozumienie zmian semantycznych wybranych leksemów i ustalenie ich społecznego statusu w wybranych okresach, z drugiej wskazuje na nasilającą się pejoryzację żeńskich leksemów (Kotthoff et al. 2024: 197). I tak pierwotnie neutralne *Weib* występuje dziś w kontekście negatywnym, pogardliwym lub seksualnym. Na różnego rodzaju asymetrii leksykalnej, w tym także na asymetrię występowania leksemów żeńskich i męskich w przysłówkach czy wyzwiskach wskazywała lingwistyka feministyczna. Nowsze badania potwierdzają niekiedy skrajnie odmienne reprezentacje obu płci nie tylko w języku standardowego, lecz i w dialektach (Kotthoff et al. 2024: 202). Analizy starszych i nowszych niemieckojęzycznych słowników potwierdzają stereotypowe przedstawianie kobiet i mężczyzn w ich tradycyjnych, często już nieaktualnych, rolach społecznych. Odpowiedzialność za zdaniem Auterek należy przypisać przedstawicielom dyscypliny, którą same uprawiają, czyli językoznawcom. Ich zdaniem mylne czy niefortunne interpretacje wyników badań lub zbyt jednostronne, ukierunkowane tylko na jedną płć, metody ankietowe nie oddają rzeczywistej reprezentacji płci w języku lub wręcz ją zniekształcają (Kotthoff et al. 2024: 223).

Podobnie jak w innych działach językoznawstwa także w badaniach onomastycznych bardzo długo nie uwzględniano związków między imionami a kategorią społeczną płci. Dopiero od 2003 roku (Kotthoff et al. 2024: 225) można mówić o powstaniu onomastyki płci. W rozdziale 9 imiona przedstawione są jako najważniejsze wyznaczniki płci, jako *tertiäre Geschlechtsorgane* ‘trzeciorzędne narządy płciowe’ (Kotthoff et al. 2024: 230) o dużym potencjale genderyzującym. Równie interesujące jak historyczne pasaża opisujące rozwój żeńskich nazw osobowych jak *Jungfrau, Gattin* czy *Mutter* są najnowsze regulacje prawne nadawania imion osobom dorosłym i dzieciom niebinarnym. Onomastyka płci wychodzi naprzeciw takim potrzebom i zaleca wybór imion dwuczłonowych *Lisa Erik*, a więc odwołujących się do obu płci lub imiona neutralne, uniemożliwiające identyfikację płci danej osoby, np. *Eike* lub *Kim*. Rozdział dopełniają między innymi analizy struktur fonologicznych imion żeńskich i męskich. Okazuje się, że na podstawie różnic fonologicznych między innymi takimi jak liczba sylab i samogłosek, akcent, wygłos samogłoskowy i spółgłoskowy (Kotthoff et al. 2024: 230–231) można z dużym prawdopodobieństwem przypisać płć osobie, której imię tej płci nie zdradza lub jej imię nie jest powszechnie znane.

Charakterystyczne dla dyskusji naukowych i medialnych o reprezentacji płci w zapisie ortograficznym były rozbieżne opinie i skrajne emocje (rozdział 10). Wychodząc naprzeciw zasadzie widoczności kobiet i mężczyzn w tekstach zaproponowano kilka rozwiązań,

np. *splitting Studenten und Studentinnen*, ukośnik *Studenten/Studentinnen*, nawiasy *Student(inn)en*, wielką literę *I* w środku wyrazu *StudentInnen*. O ile w tekstach pisanych te formy zapisu skutkowały jedynie zwiększeniem objętości tekstu, o tyle ich realizacja ustna napotykała na trudności artykulacyjne. Kolejnym wyzwaniem stało się uwzględnienie osób niebinarnych w zapisach nazw osobowych i zawodowych. W miejsce dotychczasowych rozwiązań zaproponowano podkreślnik dolny (Kotthoff et al. 2024: 258) *Student_innen*, asteriks *Student*innen*, dwukropek *Student:innen* i środkową kropkę *Student.innen*. Uzyskana w ten sposób przestrzeń między rdzeniem a sufiksem derywacyjnym rozdziela dwie płcie i jednocześnie tworzy miejsce dla innych niebinarnych tożsamości.

Kolejne dwa rozdziały 11 i 12 koncentrują się na kategorii płci z punktu widzenia socjolingwistyki. Autorki odpowiadają między innymi na pytanie, w jaki sposób i gdzie dziecko „nabywa” płeć, jak płeć jest przez nie uświadamiana, postrzegana i sygnalizowana. Uwagę Auterek przykuwają również specyficzne dla danej płci rodzaje zachowań językowych, miejsca ich przyswajania i funkcji w codziennej komunikacji, na przykład podczas rozstrzygania konfliktów, ustalania hierarchii grupowej czy wykluczania.

W rozdziale 13 Autorki odwołują się do wybranych zagadnień z bogatej tradycji badań analizy konwersacyjnej, w których uwzględniano płeć jako kategorię zmienną. Niewątpliwie wywiera ona wpływ na wybór stylu konwersacji, długości wypowiedzi, częstotliwości przerywania wywodu i sekwencji wypowiedzi osób uczestniczących w rozmowie. Przytoczone wyniki badań opatrzone są krytycznym komentarzem Auterek, rewidującym do pewnego stopnia wcześniejsze stanowiska.

W rozdziale 14 refleksja Auterek dotyczy reprezentacji płci w mediach tradycyjnych – w prasie, telewizji i radiu oraz ich roli w kształtowaniu, przedstawianiu i postrzeganiu obrazu kobiet i mężczyzn. Analizy audycji telewizyjnych, artykułów prasowych, reklam wizualnych i radiowych dostarczają nowych impulsów do kolejnych badań i formułowania kolejnych postulatów badawczych.

Niezwykle informacyjny, uwzględniający dynamicznie rozwijający się świat nowych mediów i nowych form komunikacji, jest ostatni rozdział książki. Głównym przedmiotem omówionych badań jest komunikacja internetowa kobiet i mężczyzn oraz jej językowa charakterystyka. Dużo uwagi poświęcono zewnętrznej konstrukcji płci w rozumieniu „indexing gender”. Na podstawie wpisów nastolatków w sieciach społecznościowych i ich komentarzy możliwe było ustalenie całego repertuaru cech kobiecego stylu: iteracje samogłosek, smileys, potoczna leksyka, miłe imiona, konstrukcje eliptyczne, zwłaszcza te z inicjalnymi interiekcjami i odstępstwa od normy ortograficznej (Kotthoff et al. 2024: 394). Nowe media otworzyły także przestrzeń, w której kobiety konfrontowane są z mową nienawiści. Werbalna przemoc skierowana przeciwko kobietom przybiera zróżnicowane formy, od agresywnych, deprecjonujących kobiety tweetów, po oszczerstwa i groźby z podtekstem seksualnym (Kotthoff et al. 2024: 405–406).

„Genderlinguistik. Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht” jest obszernym, ciekawym i niezwykle inspirującym opracowaniem, przedstawiającym szeroko rozumianą kategorię płci z perspektywy interdyscyplinarnej, uzupełnionym o najnowsze wyniki

badan naukowych. Przejrzysta struktura rozdziałów, obiektywne i zrozumiałe przedstawienie nawet złożonych kwestii, ciekawy i żywy język opisu sprawiają, że czytelnik czuje się przez Autorki troskliwie, nie tylko merytorycznie, zaopiekowany. Streszczenia najważniejszych zagadnień na końcu każdego rozdziału, rozmieszczenie w rozdziałach trzech rodzajów wstawek, zawierających szczególnie istotne informacje (*attention!*), pogłębiające wiedzę (*info*) i przytaczające przykłady (*example*), liczne tabele i wykresy, ułatwiają zrozumienie i interpretację omawianych zjawisk.

Lektura „Genderlinguistik” pozostawia jednak pewien niedosyt, który mógłby zaspokoić rozdział o charakterze porównawczym, przedstawiającym kategorię płci w specyficznych dla danych społeczności językowych uwarunkowaniach. Z pewnością w kolejnych wydaniach „Genderlinguistik” będziemy mogli znaleźć taki rozdział, bo przecież lingwistyka płci to ... niekończąca się historia.

Wykaz literatury

- BERGER, Peter L. i Thomas LUCKMANN. *Společne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983. Print.
- EISENBERG, Peter. *Debatte um den Gender-Stern. Finger weg vom generischen Maskulinum!* <https://www.tagesspiegel.de/wissen/finger-weg-vom-generischen-maskulinum-5929225.html>. 20.1.2025.
- KOTTHOFF, Helga i Damaris NÜBLING, unter Mitarbeit von Claudia SCHMIDT. *Genderlinguistik. Eine Einführung in Sprache, Gespräch und Geschlecht*, 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Narr Franke Attempto Verlag, 2024. Print.
- PUSCH, Luise. „Der Mensch ist ein Gewohnheitstier, doch weiter kommt man ohne ihr. Eine Antwort auf Kalverkämpers Kritik an Trömel-Plötz“ Artikel über „Linguistik und Frauensprache“. *Linguistische Berichte* 63 (1979), 84–102. Print.
- PUSCH, Luise. *Das Deutsche als Mönnersprache*. Frankfurt: Suhrkamp, 1984. Print.
- RYTEL, Danuta. „Pary wyrazowe w języku niemieckim na tle języka czeskiego i niemieckiego”. *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. Red. Mieczysław Basaj i Danuta Rytel. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988, 177–184. Print.
- TRÖMEL-PLÖTZ, Senta. „Linguistik und Frauensprache“. *Linguistische Berichte* 57 (1978), 49–68. Print.
- TRÖMEL-PLÖTZ, Senta. *Frauensprache: Sprache der Veränderung*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch, 1982. <https://archive.org/details/frauensprachespr0000trom/page/6/mode/2up>. 10.3.2025.

ZITIERNACHWEIS:

- JURASZ, Alina. „Lingwistyka płci – nie kończąca się historia“, *Linguistische Treffen in Wrocław* 27, 2025 (I): 491–496. DOI: 10.23817/lingtreff.27-31.